

Evrensel Tasarım Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi

Investigation of Graduate Theses on Universal Design by Content Analysis Method

Seval YILMAZ¹

Gönderim Tarihi: 17.04.2025

Araştırma Makalesi

Kabul Tarihi: 22.05.2025

Öz

Evrensel tasarımın amacı, yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü, ekonomik durumu veya eğitim düzeyi ne olursa olsun, farklı özelliklere sahip bir toplumda yaşayan tüm sosyal gruplar için eşit derecede erişilebilir, kullanılabilir ürün ve mekânların tasarlanmasını sağlamaktır. Çalışma kapsamında seçilen örneklem grubu nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayalı içerik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Çalışma materyali olarak Yüksek Öğretim Kurumu'nun ulusal Tez Merkezi'nde kayıtlı açık erişimli tezler kullanılmıştır. Bu bağlamda örneklem grubunda 64 adet yüksek lisans, 11 adet doktora ve 3 adet sanatta yeterlilik tezi değerlendirmeye alınmıştır. Çalışma kapsamına dâhil edilen lisansüstü tezler çeşitli sınıflandırmalara göre analiz edilmiştir. Bu çalışmayla birlikte Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin genel profili çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Evrensel tasarım, Herkes için tasarım, Türkiye'de evrensel tasarım konulu lisansüstü tezler.

Abstract

The purpose of universal design is to design products and spaces that are equally accessible and usable for all social groups living in a society with different characteristics, regardless of age, gender, social status, economic status or educational level. The sample group selected within the scope of the study was evaluated using the content analysis method based on document analysis from qualitative research methods. Open access theses registered in the National Thesis Center of the Higher Education Institution were used as the study material. In this context, 64 master's, 11 doctoral and 3 proficiency in art theses were evaluated in the sample group. The graduate theses included in the study were analyzed according to various classifications. With this study, a general profile of graduate theses in Turkey was tried to be drawn.

Keywords: Universal design, Design for everyone, Graduate theses on universal design in Turkey.

¹ Sorumlu Yazar: Dr. Öğr. Üyesi, Seval YILMAZ, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, sevalberk@ohu.edu.tr, 0000-0001-8327-4768.

Alıntılama: Yılmaz, S. (2025). Evrensel Tasarım Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiz Yöntemiyle İncelenmesi. *Sanat ve Tasarım Araştırmaları Dergisi*, 184-196.

İntihal / Etik: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/stardergisi/policy>

Giriş

Dünya nüfusunun %16'sı yani yaklaşık 1,3 milyonu kalıcı veya geçici, fiziksel ya da zihinsel herhangi bir engelle yaşamına devam etmektedir. Son yıllarda yaşanan bu artışın sebebi sağlık ve teknoloji alandaki gelişmelere bağlı olarak insan ömrünün uzamasıyla yakından ilişkilidir (Url-1). Dünya Sağlık Örgütü'nün yapmış olduğu Uluslararası İşlevsellik, Engellilik ve Sağlık Sınıflandırması'nda (ICF) engellilik, "sağlık durumu, kişisel faktörler ve çevresel faktörler arasındaki etkileşim" olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bebek arabasıyla yolculuk yapan ebeveynlerin, valiz taşıyan yolcuların ve yürümede zorluk çeken bireylerin yapılı çevrede yaşadıkları erişilebilirlik/ulaşılabilirlik sorunları engellilik olarak açıklanabilmektedir (Goldsmith, 2001: 426).

Dünya çok çeşitli özelliklere sahip büyük bir nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Evrensel tasarım, farklı özelliklere sahip insanlar tarafından kullanılacak ortamlar ve ürünler yaratırken her birey için benzersiz tasarımlar oluşturmak yerine daha fazla insana uygun standart tasarımlar üretmeye çalışan bir tasarım yaklaşımıdır. Evrensel tasarım, dil, din, ırk veya cinsiyet ayrımı gözetmeksizin, insanların yaşamlarının bir noktasında doğuştan veya sonradan oluşan zihinsel ya da fiziksel engellerini dikkate alarak tasarım oluşturma sürecidir; bu tasarım sürecinde insanların yaşamlarının çocukluk, gençlik, hamilelik ve yaşlılık gibi çeşitli aşamaları dikkate alınmaktadır. Bir ürün ya da ortamın evrensel tasarıma uygun olup olmadığını değerlendirmek için herhangi bir kontrol listesi ya da kılavuz geliştirilmemiştir. Ancak ilgili tasarım konseptinin benimsenmesini garanti altına almak için ilkeler ana hatlarıyla belirlenmiştir.

Steinfeld ve Maisel, tasarımın bireyler için engelleri ortadan kaldıracak olduğunu ve böylece kullanıcılara destek sağlayan ortamları teşvik edebileceğini ifade etmektedir (Steinfeld & Maisel, 2012). Toplumda yaşayan her bireyin yaşamlarını kolaylaştıracak tasarımlar oluşturmak amacıyla engelsiz ortalama insan boyutlarının yanı sıra çeşitli cinsiyet, yaş, fiziksel kısıtlara sahip kişilerin de antropometrik ölçümleri de dikkate alınmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan engelli birey sayısı sağlık alanındaki teknolojik gelişmelerle birlikte yükselmeye devam etmektedir. Bu gelişmelerle birlikte toplumda engelli farkındalığı da artmaktadır. Bütün bu farkındalık ve gelişmelere paralel bir şekilde evrensel tasarım birçok ülkede ortaya çıkmıştır. Farklı kısıt ve yeteneklere sahip bütün kullanıcılara hizmet etmek amacıyla oluşturulan evrensel tasarım yaklaşımı ilk kez Ronald L. Mace tarafından uygulanmıştır (Url-1).

Günümüzde erişilebilirlik, evrensel tasarım ve "herkes için tasarım" kavramları, özellikle gelişmiş ülkelerde şehircilik ve mimarlık politikalarının öncelikli gündem maddeleri arasında yer almaktadır (Evcil, 2018: 73). Kalıcı ya da geçici nitelikte olsun, engelli bireylerin toplam nüfus içindeki oranının kayda değer düzeyde olması, yaşlı nüfusun demografik yapı içerisindeki payının giderek artması ve sağlıklı bireylerin de yaşamlarının belirli dönemlerinde (yaşlılık, hamilelik, çocukluk ya da kaza sonrası iyileşme süreci gibi) özel gereksinimlere ihtiyaç duyması, kamusal açık mekânlar başta olmak üzere tüm mekânların kapsayıcı ve erişilebilir biçimde tasarlanmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tasarım süreçlerinin yalnızca belirli kullanıcı gruplarını değil, farklı fiziksel ve bilişsel yetilere sahip tüm bireyleri gözetin

bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekliliği ön plana çıkmaktadır (Sungur Ergenoğlu, 2013: 91).

Dünyada ve Türkiye’de önemi giderek artan Evrensel tasarım yaklaşımı konusunda literatürde makaleler, bildiriler, kitaplar hazırlanmış, bunların yanı sıra üniversitelerde lisansüstü birçok tez çalışması yapılmıştır. Araştırma kapsamında evrensel tasarım konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin genel profilinin çıkartılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de Yüksek Öğrenim Kurumu’nun Ulusal Tez Merkezi web sayfasında yer alan evrensel tasarımla ilgili tezler incelenmiştir. Ülkemizde ve farklı ülkelerde evrensel tasarım, kapsayıcı tasarım, herkes için tasarım ve engelsiz tasarım yaklaşımları birbirleri yerine kullanılabilirler. Bu durumdan yola çıkılarak tez merkezinde birbirleri yerine kullanılan yaklaşımlar anahtar kelime olarak kullanılmış ve yapılan tezler listelenmiştir (Yükseköğretim Kurulu, 2025). Tez merkezinde açık erişim 78 adet tez içerik analizi yöntemiyle çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmuştur.

İçerik analizi yönteminin akademik çalışmalarda kullanımının artması kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla birlikte olmuştur. Sosyal bilimlerin hemen her alanında içerik analizi yöntemi kullanılmaktadır. İçerik analizi yönteminin esnek yapısı, metodolojik olarak disiplinler arası olmasının nedenidir. İçerik analizi yönteminin en güçlü yönü uyarlanabilir olmasıdır. Bu nedenle sosyal bilimler, bilimsel bir prosedür olarak içerik analizine büyük değer vermektedir (Çilingir, 2017: 149; Yıldırım, 2015: 115).

Evrensel Tasarım

Evrensel tasarım, ürünlerin ve mekânların, uyarlama veya özel tasarıma gerek duyulmaksızın mümkün olan en geniş ölçüde bütün insanlar tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanmasıdır (Url-1). Başka bir deyişle, farklı yetenek ve kısıtlara sahip toplumdaki bütün bireyler tarafından çeşitli amaç ve şekillerde kullanıma uygunluk sağlayan ürün, mekân ve hizmetlerin tasarlanması/oluşturulması prensibidir (Url-2). Evrensel tasarım yaklaşımının tarihsel gelişimine bakıldığında kavram olarak 1950’lerden söz edilse de evrensel tasarım 1980’li yıllarda ilk kez Ronald L. Mace tarafından kullanılmıştır. L. Mace’e göre evrensel tasarım, mümkün olduğunca geniş bir kitleye hitap eden, uyarlama ve özel tasarıma ihtiyaç duyulmadan herkes tarafından kullanılabilir ürün ve mekânların tasarlanmasıdır (Mace vd., 1991). En geniş kullanıcı kitlesine hitap etmesinin yanında evrensel tasarım yaklaşımındaki önemli nokta bu tasarımların normal gözükmeleri ve ayrıştırılmadan yapılmasıdır. Evrensel tasarım yaklaşımı kullanıcılara eşit, özgürlükçü, konforlu, güvenli şekilde ürün, mekân ve hizmet kullanımı sunmaktadır (Tutal, 2018: 754).

Evrensel tasarım kavramı, ilk olarak 1989 yılında Ronald L. Mace tarafından temellendirilmiş olup, 1996 yılında North Carolina State Üniversitesi bünyesinde kurulan *Center for Universal Design* (Evrensel Tasarım Merkezi) aracılığıyla kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Bu merkezin 1997 yılında geliştirdiği yedi temel ilke, evrensel tasarımın kavramsal çerçevesini daha anlaşılır hale getirmek ve tasarım süreçlerine yön vermek amacıyla oluşturulmuştur (Dostoğlu vd. 2009). Söz konusu ilkeler, evrensel tasarım yaklaşımına uygun olarak geliştirilen ürün ve mekânlarda bulunması gereken temel özellikleri tanımlayan açıklamalarla desteklenmiştir.

Evrensel tasarım ilkelerinin temel amacı; farklı yaş, yeti, beceri ve ihtiyaçlara sahip bireylerin tümünün kullanabileceği kapsayıcı ürünlerin ve fiziksel çevrelerin tasarlanmasını mümkün kılmaktır. Yedi ilkedен oluşan evrensel tasarım ilkeleri şunlardır:

Eşit ve Adil Kullanım: Tüm kullanıcılar ürün ve mekânları aynı düzeyde kullanım kolaylığına sahip olmalıdır. Bütün kullanıcılar için ayırım yapılmadan mahremiyet sağlanmalı, güvenli ve konforlu eşit erişime sahip olmalıdır.

Kullanımda Esneklik: Tasarımlar farklı kısıt ve yeteneklere sahip kullanıcılar tarafından kullanılabilir olmalıdır. Kullanım yöntemleri açısından farklı seçenekler sunulmalıdır.

Basit ve Sezgisel Kullanım: Tasarım, kullanıcı gruplarının tecrübe, bilgisi ve eğitim seviyesinden bağımsız kolay algılanabilir olmalıdır.

Algılanabilir Bilgi: Tasarım, kullanıcıların değişen duyuşal kapasiteleri ve çevrelerindeki ortam nasıl olursa olsun kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgiyi vermelidir.

Tasarımda Hata Payı: Tasarım, kullanıcıların hata yapma ihtimalini azaltmalı, kaza risklerini en aza indirmelidir.

Düşük Fiziksel Güç Kullanımı: Tasarım, kullanıcıların ürün ve mekânları minimum efor harcayarak verimli ve konforlu bir biçimde kullanmalarını sağlamalıdır.

Yaklaşım ve Kullanım İçin Boyut ve Alan Sağlanması: Tasarım, farklı vücut ölçüleri, uzuv bozuklukları veya farklı yeteneklere sahip kullanıcıların kullanımı için uygun boyut ve alanlara sahip olmalıdır (Story vd., 1998: 85).

Evrensel tasarım yaklaşımı/kavramı farklı ülkelerde farklı terimlerle ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, Türkçede kapsayıcı tasarım (inclusive design), yaşam boyu tasarım (lifespan design), evrensel tasarım (universal design), herkes için tasarım (design for all) gibi farklı terimler kullanılarak literatürde yer bulmuştur (Tandoğan, 2017: 53). Evrensel tasarım, birçok kullanıcı türünün ortak kullanımına olanak tanıyan tasarımlar yapmayı amaçlamaktadır. Dil, din, cinsiyet, fiziksel veya zihinsel özelliklerden bağımsız olarak her yaştan tüm bireylerin yararına uygun tasarımlar oluşturmayı hedefleyen bir kavramdır (Duman ve Uzunoğlu, 2021: 700).

Evrensel Tasarım ve Eğitim

Son yıllarda yapılan toplumsal araştırmalar, demografik yapıda önemli değişiklikler yaşandığını ve özellikle yaşlı bireyler ile engelli bireylerin nüfus içindeki oranının arttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, yalnızca bireylerin özel ihtiyaçlarını karşılayan değil, aynı zamanda tüm kullanıcılar için erişilebilir, konforlu ve yaşanabilir çevrelerin tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Türkiye’de engelli bireylerin toplumsal yaşama aktif katılımını sağlamak amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış, kamu yapılarında erişilebilirlik koşullarının sağlanması 2012 yılı itibarıyla zorunlu hale getirilmiştir (Boduroğlu vd., 2011).

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), 30.09.2011 tarihli ve 041995 sayılı yazısı ile tüm üniversitelere, “Herkes İçin Tasarım” (universal design) ilkesinin yükseköğretim programlarına entegre edilmesine yönelik kapsamlı bir bildirimde bulunmuştur. Bu yazıda, söz konusu yaklaşımın

yükseköğretim düzeyinde kurumsallaştırılması amacıyla birtakım düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Evcil, 2012). Bu bağlamda, çalışma konusuyla doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilen temel maddeler aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- “Herkes için tasarım” anlayışının, özellikle Mimarlık, Şehir ve Bölge Planlama, İç Mimarlık, Endüstri Ürünleri Tasarımı ve Peyzaj Mimarlığı gibi tasarım disiplinlerinde, tasarımcının sahip olması gereken temel yetkinliklerden biri olarak görülmesi ve tasarım eğitiminin vazgeçilmez bir bileşeni olarak stratejik düzeyde ele alınması gerekmektedir.
- Söz konusu yaklaşımın, tasarım eğitimi sunan lisans programlarının yeterlilik çıktıları arasında yer alması; özellikle stüdyo derslerinin zorunlu öğrenme çıktıları arasında “herkes için tasarım” ilkesine yer verilmesi önem arz etmektedir.
- Tasarım eğitiminin erken dönemlerinde kuramsal bir altyapının oluşturulması amacıyla, lisans programlarının ilk yıllarından itibaren bu konuyla ilişkili zorunlu derslerin müfredata dâhil edilmesi önerilmektedir. Ayrıca, lisansüstü eğitim düzeyinde konunun daha özelleşmiş derslerle derinleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir (Evcil, 2012).

Bu düzenlemeler, tasarım eğitiminin kapsayıcılık, erişilebilirlik ve toplumsal bütünlük ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını ve tüm bireylerin mekânsal deneyimlerini gözetten bir tasarım anlayışının kurumsallaşmasını amaçlamaktadır.

Evrensel tasarım kavramı yapıları çevrede bulunan engellerin kaldırılmasını amaçlayan bir tasarım yaklaşımı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak eğitim de dâhil birçok farklı disiplin tarafından benimsenmekte ve çalışmalar yapılmaktadır.

Yöntem

Son yıllarda önemi giderek artan evrensel tasarım kavramı birçok farklı disipline konu olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Bu bağlamda çalışma kapsamında Türkiye’de bu alanda 2005 yılından günümüze değin toplamda 78 adet lisansüstü tez bulunmaktadır. Bu çalışma, ülkemizde evrensel tasarım ve prensiplerini konu alan lisansüstü çalışmaların genel profilini çıkarmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ilk aşamasında Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi web sayfasındaki gelişmiş tarama butonuna “Evrensel Tasarım, Engelsiz Tasarım, Herkes için Tasarım ve Kapsayıcı Tasarım” kelimeleri anahtar kelime olarak eklenmiş ve arama yapılmıştır. Çalışmanın ana konusu evrensel tasarım olarak belirlenmiş fakat farklı kaynaklarda evrensel tasarım yerine “Engelsiz Tasarım, Herkes için Tasarım ve Kapsayıcı Tasarım” kelimelerinin /anlayışının kullanılıyor olması nedeniyle arama genişletilmiştir.

Bu çalışmada, yazılı, görsel ve işitsel verilerin içeriklerinin sistematik bir şekilde analiz edilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden biri olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle araştırmacı içerik analizi yaklaşımını kullanarak incelenen kaynaklarda sık rastlanan göstergeleri belirleyip sınıflandırabilmekte ve bu göstergelerin taşıdığı yargıları tespit edip bilimsel bir rapor halinde sunabilmektedir (Koçak ve Arun, 2006: 22). Çalışma kapsamında

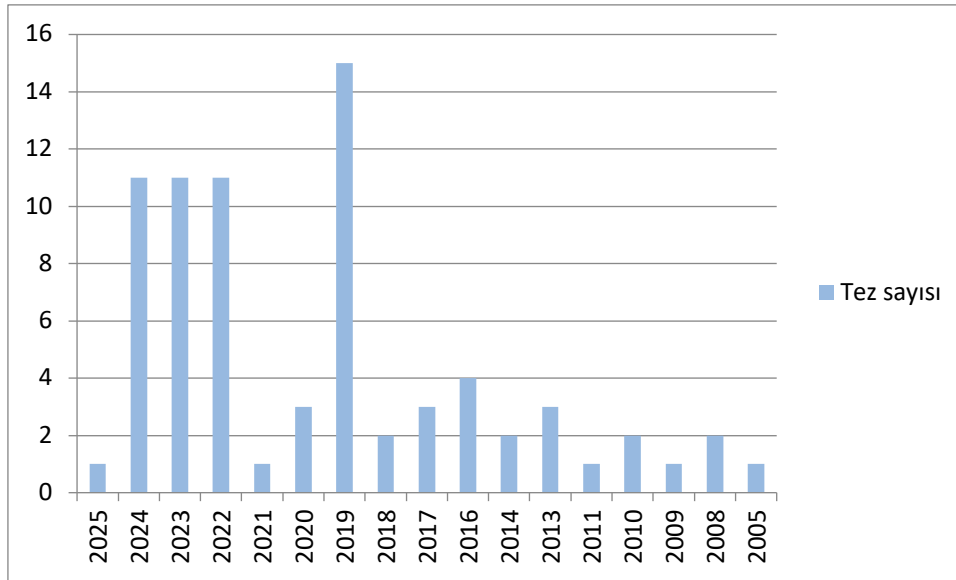
lisansüstü tezler çeşitli sınıflandırmalar yapılarak değerlendirilmiştir. Bu sınıflandırmalar aşağıdaki belirlenen özelliklerine göre listelenmiştir:

- Tezlerin yıllara göre dağılımı
- Tezlerin derecelerine göre dağılımı
- Tez yayın dili
- Tezin yayınlandığı enstitüye göre
- Tez danışman hocasının unvanına göre
- Tezin toplam sayfa sayısına
- Tezlerde kullanılan araştırma desenlerine göre
- Tez çalışmasının yürütüldüğü üniversite türü
- Tez çalışmasının alanına göre

Çalışmada yapılan bu sınıflandırmalarla birlikte son yıllarda önemi artan evrensel tasarım yaklaşımının eğitim alanındaki yerinin belirlenmesi ve yapılan lisansüstü tezlerin içerik değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmaktadır.

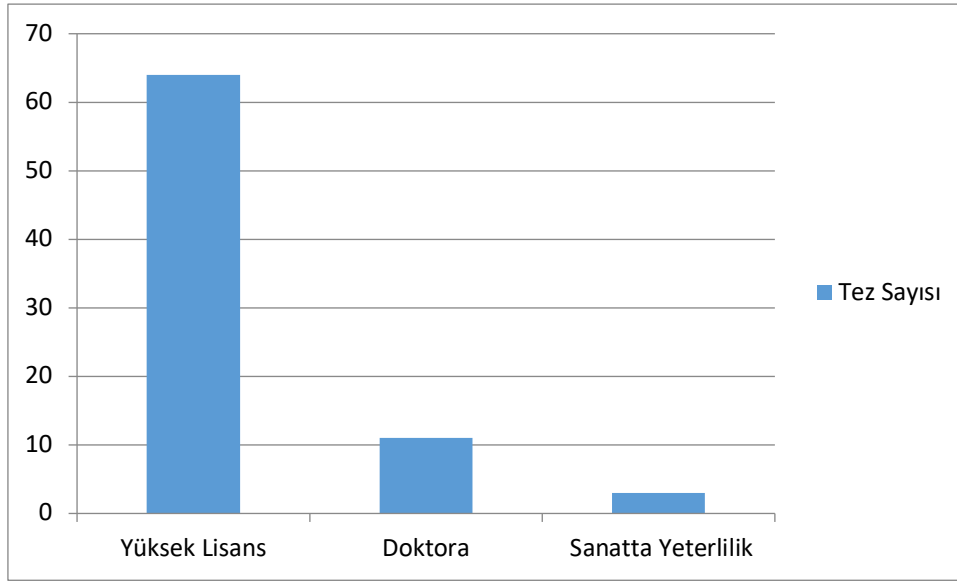
Bulgular ve Tartışma

Evrensel tasarım kavramıyla ilgili yapılan tezlerin ilki 2005 yılında tamamlanmıştır. Çalışma kapsamında incelenen lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı Şekil 1. 'de gösterilmektedir. 2005 yılında tamamlanmış ilk tezdten sonra tamamlanan toplam tez sayısındaki en yüksek rakam 2019 yılında görülmektedir.

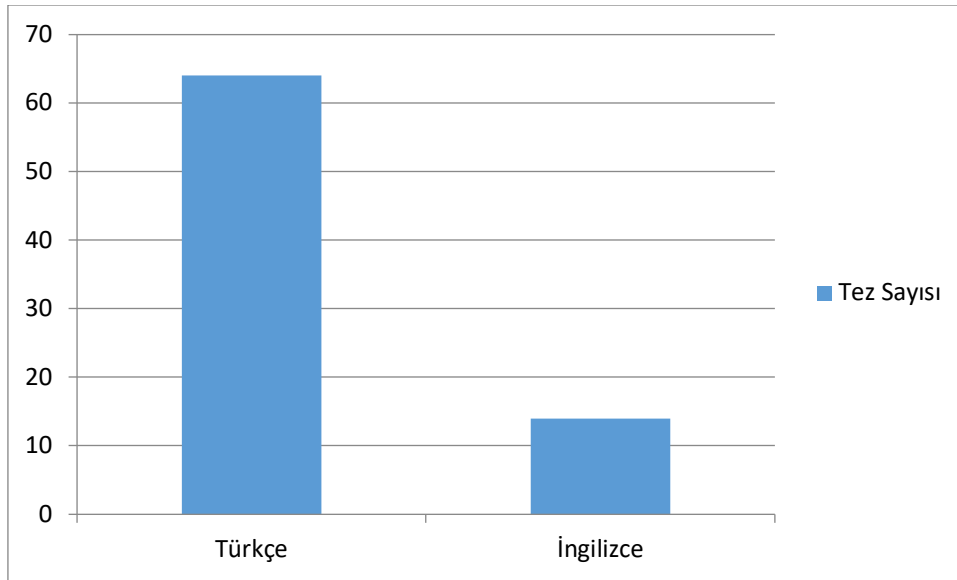
Şekil 1. Lisansüstü Tezlerin Yıllara göre Dağılımı.

Evrensel tasarımla ilgili yapılan tezlerin tez derecelerine göre dağılımı incelendiğinde (Şekil 2.) en yüksek oranın yüksek lisans tezlerinde bulunduğu belirlenmiştir. Sanatta yeterlilik tezlerinin sayısı 3, doktora tez sayısı 11, yüksek lisans tez sayısı ise 64'tür.

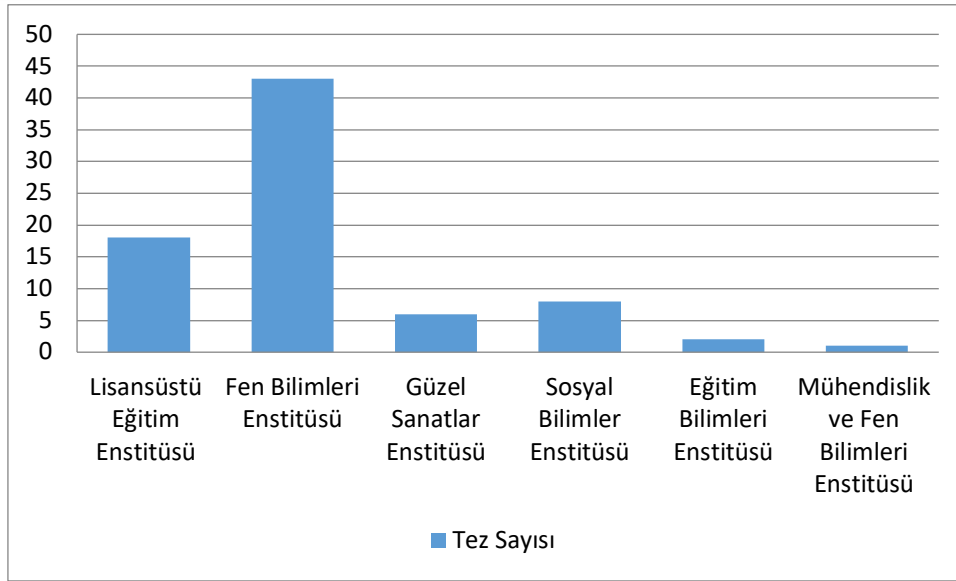
Şekil 2. Lisansüstü Tezlerin Tez derecelerine göre dağılımı.

Çalışma kapsamına dâhil edilen lisansüstü tezlerden 64 adet tezin Türkçe dilinde, 14 adet tezin ise İngilizce dilinde yazılmış olduğu tespit edilmiştir.

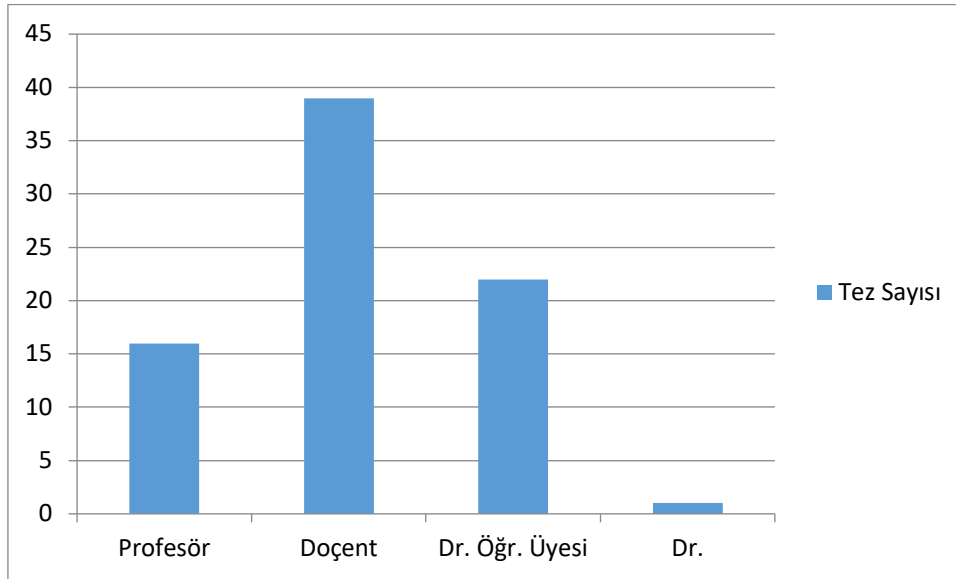
Şekil 3. Lisansüstü Tezlerin Tez Yayın dillerine Göre Dağılımı.

Evrensel tasarımla ilgili yapılan lisansüstü tezlerin 43 adedi fen bilimleri enstitüsünde, 18 adedi lisansüstü eğitim enstitüsünde, 8 tanesi sosyal bilimler enstitüsünde, 6 tanesi güzel sanatlar enstitüsünde, 2 tanesi eğitim bilimleri enstitüsünde, 1 tanesi ise mühendislik ve fen bilimleri enstitüsünde yapılmıştır.

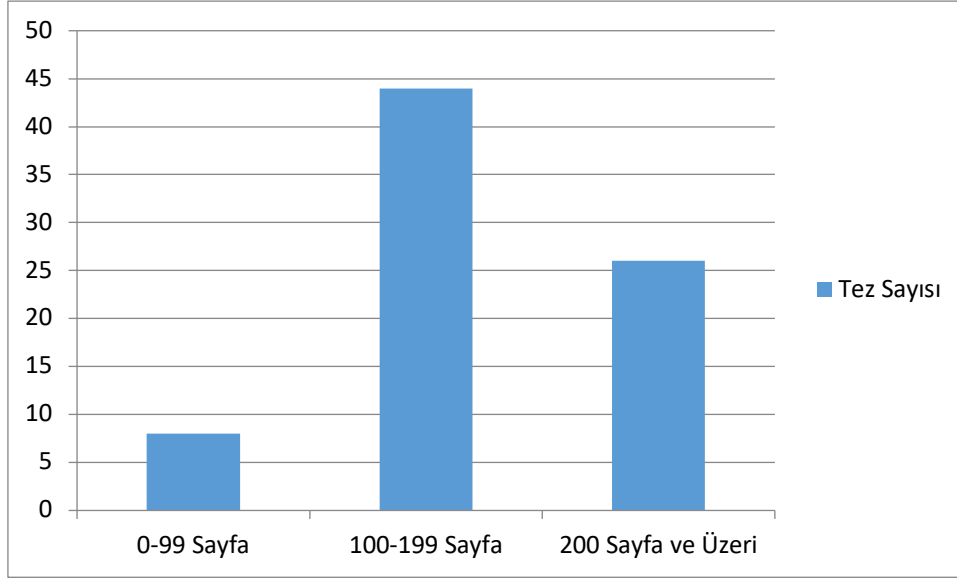
Şekil 4. Lisansüstü Tezlerin Yürütüldüğü Enstitülere Göre Dağılımı.

Çalışmada örneklem olarak seçilen lisansüstü tezlerin 16 tanesi Profesör unvanlı öğretim elemanları tarafından, 39 tanesi Doçent unvanlı öğretim elemanları tarafından, 22 tanesi Dr. Öğr. Üyesi unvanlı öğretim elemanları, 1 tanesi ise Dr. unvanlı öğretim elemanı tarafından yürütülmüştür.

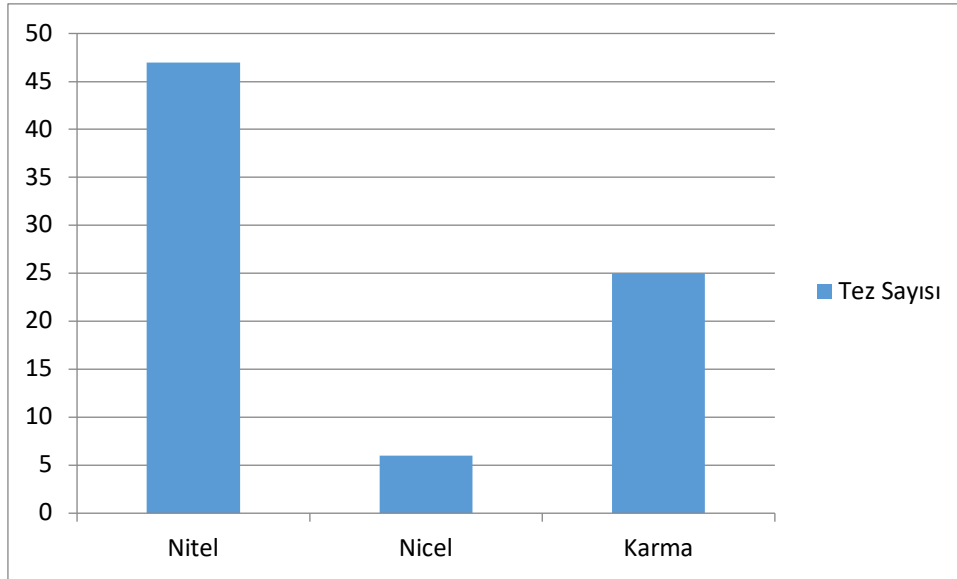
Şekil 5. Lisansüstü Tezlerin Tez Danışmanlarının Unvanlarına Göre Dağılımı.

Lisansüstü tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı incelendiğinde (Şekil 6) 8 tanesinin 0-99 sayfa aralığında, 44 tanesinin 100-199 sayfa aralığında, 26 tanesinin ise 200 ve üzeri sayfa sayısına sahip olduğu tespit edilmiştir.

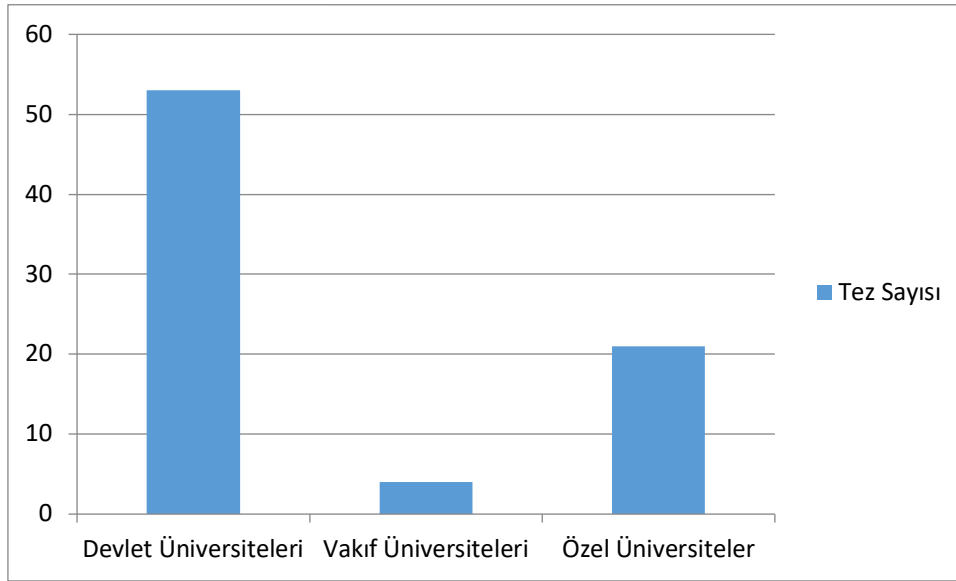
Şekil 6. Lisansüstü Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı.

Çalışma kapsamında incelenen evrensel tasarımla ilgili lisansüstü tezler araştırma desenlerine göre incelenmiştir (Şekil 7). Lisansüstü tezlerden 47 tanesinde nitel araştırma yöntemi, 6 tanesinde nicel araştırma yöntemi, 25 tanesinde ise karma araştırma deseni yani hem nitel hem de nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

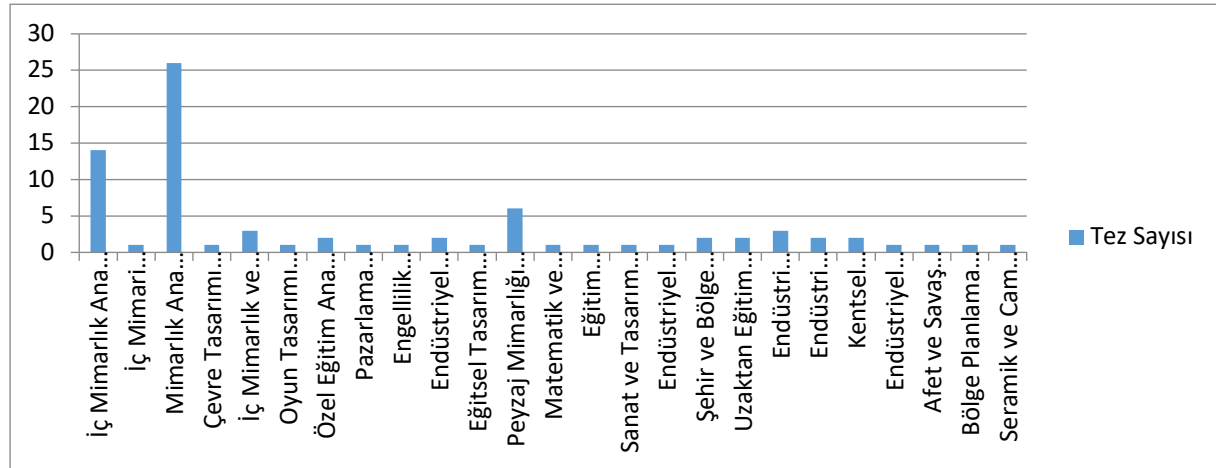
Şekil 7. Lisansüstü Tezlerde Kullanılan Araştırma Desenine Göre Tezlerin Dağılımı.

Çalışma kapsamına dâhil edilen “Evrensel Tasarım, Kapsayıcı Tasarım, Engelsiz Tasarım ve Herkes için Tasarım” kavramları ile ilgili hazırlanmış lisansüstü tezlerin yürütüldüğü üniversite türüne göre dağılımına Şekil 8’de yer verilmiştir. Yapılan tezlerin 53 tanesi devlet üniversitelerinde, 4 tanesi vakıf üniversitelerinde, 21’i ise özel üniversitelerde hazırlanmıştır.

Şekil 8. Lisansüstü Tezlerin Yürütüldüğü Üniversite Türlerine Göre Dağılımı.

Çalışma kapsamına dâhil edilen evrensel tasarımla ilgili lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımına şekil-9'da yer verilmiştir. Şekil 9 incelendiğinde evrensel tasarım konulu tezlerin 26 tanesi "Mimarlık Ana Bilim Dalı"nda, 14 tanesi ise "İç Mimarlık Ana Bilim/Sanat Dalı"nda yapılmıştır. Oransal olarak bakıldığında en çok "Mimarlık ve İç Mimarlık Ana Bilim Dalları"nda evrensel tasarım konusu çalışılmıştır. Genel olarak bakıldığında ise multidisipliner birçok alanda çalışılmış bir konudur. Sayıları ve oranları az da olsa "Eğitim/Özel Eğitim" alanlarında, Oyun Tasarımı, Pazarlama İletişimi ve Reklamcılık, Endüstriyel Tasarım gibi bilim dallarında "Evrensel Tasarım/Herkes için Tasarım" konularında çalışmalar yapılmıştır.

Şekil 9. Lisansüstü Tezlerin Yürütüldüğü Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı.

Sonuç ve Öneriler

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada artan engelli sayılarına paralel bir biçimde evrensel tasarım ve mekânsal erişebilirlik konuları da önem kazanmaktadır.

Çalışma sonucunda elde edilen verilere göre evrensel tasarım yaklaşımıyla ilgili ilk lisansüstü tezin 2005 yılında yapılmış olduğu tespit edilmiştir. 2005-2025 yılları arasında lisansüstü tez

çalışmaları incelendiğinde son yıllarda artış olduğu gözlemlenmiştir. 2019 yılında 15 adet; 2022-2024 yılları arasında ise 11 adet lisansüstü tez çalışması yapılmıştır. Bu durum evrensel tasarım yaklaşımına olan ilginin son yıllarda artış gösterdiğini ifade etmektedir.

Evrensel tasarımla ilgili hazırlanan tezlerin 64 tanesi “yüksek lisans” düzeyinde hazırlanmıştır. Doktora düzeyinde sadece 11 adet tez bulunmaktadır. Doktora tezlerinin daha kapsamlı ve detaylı olarak ele alındığı bilindiğinden %14 gibi düşük bir orana sahip doktora tezlerinin sayılarının arttırılması gerektiği söylenebilir.

Yapılan değerlendirmeler ve dağılımlara bakıldığında evrensel tasarım alanında yapılan lisansüstü tezlerin %82 gibi bir oranına tekabül eden 64 adet tez Türkçe, 14 tanesi ise İngilizce yazılmıştır. Bu durum, Türkiye’de araştırılan tezlerin genel durumlarıyla uyumludur. Ancak dünya genelinde popüler olan evrensel tasarım kavramıyla ilgili yapılan çalışmaların uluslararası alanda tanınırlığının artması ve ön plana çıkabilmesi için İngilizce dilinde yapılan çalışmaların arttırılması faydalı olacaktır.

Evrensel tasarım konulu tezlerin çalışıldığı enstitülere bakıldığında %55’lik oranla ilk sırada Fen Bilimleri Enstitüsü gelmektedir. İkinci sırada ise %23’lük oranla Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bulunmaktadır. Oransal olarak düşüğe olsa Sosyal Bilimler Enstitüsünde 8, Güzel Sanatlar Enstitüsünde 6, Eğitim Bilimlerinde 2, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsünde ise 1 tane tez üretilmiştir. Bu bağlamda sayılar az da olsa farklı disiplinler tarafından çalışılması umut vericidir.

Lisansüstü tezlerin danışmanlıklarını yapan öğretim elemanlarının unvanlarına göre dağılımına bakıldığında Doçent ünvanlı öğretim elemanları 39 (%50) tez sayısı ile ilk sıradadır. Profesör ünvanlı öğretim üyeleri 16, Dr. Öğr. Üyesi 22, Dr. Ünvanlı öğretim üyesi sayısı ise 1’dir.

Evrensel tasarım konulu lisansüstü tezlerin sayfa sayısı dağılımı incelendiğinde 44 tezin 100-199 sayfa aralığında, 8 tanesi 0-99 sayfa aralığında, 26 tanesi ise 200 sayfa ve üzeridir.

Evrensel tasarımla ilgili yapılan tezlerde kullanılan çalışma desenine göre dağılımı incelendiğinde 47 tanesi nitel araştırma yöntemlerini, 6 tanesi nicel araştırma yöntemlerini kullanmıştır. Tezlerin 25 tanesi ise hem nitel hem de nice araştırma yöntemlerinden faydalanmıştır. Yapılan sınıflandırma ve değerlendirmelere bakıldığında son yıllarda yapılan çalışmalarda karma yöntemlerin kullanıldığı belirlenmiştir. Bu durum evrensel tasarım ve engelli birey farkındalığının toplum nezdinde artması yönünde umut vericidir.

Devlet, vakıf ve özel üniversitelerde evrensel tasarım üzerine yazılan lisansüstü tezlerin dağılımına bakıldığında, 53 tanesinin devlet üniversitesinde, 21 tanesinin özel üniversitede, 4 tanesinin ise vakıf üniversitesinde yazıldığı görülmektedir. Vakıf üniversitelerinde yazılan tez sayısı %5 gibi düşük bir orana sahiptir.

Evrensel tasarımla ilgili yapılan lisansüstü tezlerin yapıldığı ana bilim dallarına göre yapılan sınıflandırmada mimarlık ana bilim dalı 26 adet tez sayısı ile ilk sırada bulunmaktadır. İç mimarlık ana bilim dalında yapılan tez sayısı ise 14 taneyle ikinci sıradadır. Çevre tasarımı, peyzaj mimarlığı, oyun tasarımı, özel eğitim ana bilim dalı, pazarlama iletişimi ve reklamcılık, endüstriyel tasarım, engellilik araştırmaları ana bilim dalı gibi birçok farklı ana bilim dallarında çalışmaların varlığı konunun farklı disiplinlere konu olması ve farkındalığın artması açısından

umut vericidir. Evrensel tasarım kavramının ürün ve mekânların her kullanıcı grubuna uygun ve erişilebilir olması açısından doğrudan ilişki içerisinde oluşu mimarlık ve iç mimarlık ana bilim dallarında yapılan tez sayılarının fazla olması ile uyumludur.

Türkiye’de evrensel tasarım konusuyla ilgili yapılan lisansüstü çalışmalar incelenip, alanda yapılan tezlerin genel profili değerlendirildiğinde diğer araştırmalara, araştırmacılara, eğitim paydaşlarına bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

Disiplinler arası çalışmalara konu olan evrensel tasarım kavramının farklı disiplinlerde çalışıldığı tespit edilmiştir. Yoğunluk olarak mimarlık ve iç mimarlık alanında çalışılan konunun artan engelli sayılarıyla birlikte farklı alanlara konu olması tasarımın her alanında çalışılması evrensel tasarımın kapsayıcılığı ve farkındalığı açısından önem arz etmektedir.

Evrensel tasarım, herkes için tasarım, kapsayıcı tasarım anahtar kelimeleriyle yapılan araştırma ve içerik analizi yöntemi ile farklı konularda ve farklı değişkenlerle uyarlamalar yapılarak konunun yeniden ele alınması önerilebilir.

Evrensel tasarım konusu ve benzer yaklaşımlarla ilgili çalışma yapmak isteyen araştırmacılara teorik açıdan ve literatür bağlamında yardımcı olacağı düşünüldüğünde farklı veri tabanları ve farklı kriterlerle çalışılması tavsiye edilebilir.

Kaynaklar

- Boduroğlu, Ş., Kariptaş, F. S. ve Sarıman (2011). Tasarım eğitiminde değişen dinamikler: evrensel tasarım kavramı. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications: 1774-1781.
- Çilingir, A. (2017). İletişim alanında içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri üzerine bir inceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(1), 148-160.
- Dostoğlu, N., Şahin, E. ve Taneli, Y., (2009). Tasarıma kapsayıcı yaklaşım: herkes için tasarım evrensel tasarım: tanımlar, hedefler, ilkeler. *Mimarlık Dergisi*, 347, 23-27.
- Duman, U. & Uzunoğlu, K. (2021). The importance of universal design for the disabled in public buildings: a public building in northern Cyprus as a case study. *Civ. Eng. Archit*, 9, 690-707.
- Evcil, A. N. (2012). Türkiye’de mimarlık eğitiminde “herkes için tasarım”, *Mimar.ist*, 45, s. 108-111.
- Evcil, A. (2018). Tarihi çevrelerde herkes için tasarım uygulamaları yapılabilir mi? dünyadan ve Türkiye’den örnekler. *Tasarım* (282). 73-75.
- Goldsmith S. (2001). *Designing for the disabled: the new paradigm*. Repr. Oxford: Architectural Press; p. 426.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 21-28.
- Mace, R. L., Hardie, G. J. & Place, J. P. (1991). *Accessible environments: toward universal design. design intervention: toward a more humane architecture*, Von Nostrand Reinhold, New York.
- Sungur Ergenoğlu, A. (2013). *Mimarlıkta kapsayıcılık: "herkes için tasarım"*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.
- Tandoğan, O. (2017). Evrensel tasarım kavramı: kentsel peyzaj ile ilgili örnekler. *Artium*, 5(2), 51-66.
- Tutal, O. (2018), Üniversite Yerleşkeleri ve Erişilebilirlik, *Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2018/6:15, 753-775.
- Steinfeld, E. & Maisel, J. (2012). *Universal design : Creating inclusive environments*, Jhon Wiley&Sons, 2012.
- Story, M. F., Mueller, J. L. & Mace, R. L. (1998). The universal design file: Designing for people of all ages and abilities. p:85. Raleigh, NC: North Carolina State University. Available <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED460554.pdf>.
- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi, uygulama alanları ve aşamaları. B. Yıldırım (Ed.), *İletişim araştırmalarında yöntemler: Uygulama ve örneklerle* (s. 105–155). Konya: Literatürk Akademia.

Yüksek Öğretim Kurulu. *Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi*. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> (Erişim Tarihi: 20.02.2025).

İnternet Kaynakları

Url-1: World Health Organization, https://www.who.int/health-topics/disability#tab=tab_1 (25.03.2025).

Url-2: <https://design.ncsu.edu/research/center-for-universal-design/> (12.03.2025).

Url-3: https://projects.ncsu.edu/www/ncsu/design/sod5/cud/about_ud/dprin_ciplestext.htm (18.03.2025).

Url-4: Universal Design, (<http://universaldesign.ie/What-is-Universal-Design/The-7-Principles>) (18.03.2025).